

Христина ПРИЙМАК

ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОЇ СОРОЧКИ СОКАЛЬЩИНИ кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Висвітлюються художні особливості народної сорочки Сокальщини: принципи її формотворення (крій), способи декорування та символіка орнаментики і колористичного вирішення. Досліджуються також причини зміни зовнішнього вигляду сокальської сорочки, що відбувалися впродовж її еволюції, та глибина впливу сусідніх культурних традицій.

Ключові слова: сорочка, Сокальщина, натільний одяг, вишивка, орнамент, декорування.

© Х. ПРИЙМАК, 2014

Одяг відображає всі сторони буття соціуму. Саме тому вчені мистецтвознавці та етнологи звертаються до нього, щоб глибше зрозуміти історію народу в процесі його етнічного самовизначення.

Кожен регіон України, навіть кожне село має свої особливості у декоруванні, колористиці й ношенні одягу. Мета моєї статті — дослідити художньо-конструктивні особливості сорочок Сокальщини.

Сокальщина цікава тим, що народний одяг цього району має багато спільних рис з одягом Поділля, Опілля, Холмщини. Провести чітку межу між цими етнографічними районами складно, оскільки еволюційні процеси розвитку культури того чи іншого народу завжди передбачають взаємозбагачення через взаємовпливи сусідніх культурних традицій.

Українська традиційна сорочка привертала увагу дослідників-етнографів ще з ХІХ століття, коли відбувався активний процес колекціонування творів народного мистецтва та формування музейних колекцій. Деякі відомості збереглися у рідкісних виданнях, в архівах та фондах у вигляді рукописів, а також у живописних та графічних роботах. Значні матеріальні цінності знаходяться в музейних та приватних колекціях, а також у фотоархівах. Власне вже з другої половини ХІХ ст. музеї поповнюються завдяки етнографічним експедиціям у регіони. В цей період почалося наукове опрацювання традиційного українського народного вбрання, в т. ч. сорочок, і їх численних локальних відмінностей.

Основною частиною статті є фактологічний матеріал, що охоплює понад 30 одиниць жіночих сорочок досліджуваного періоду, що здебільшого зберігаються в музейних фондах, а також в приватних колекціях. Для вивчення відбирались зразки з найбільш оригінальним декором.

Наприклад, «Сорочка зі шнурками». Це характерна у художньому вирішенні техніка, яка застосовувалася у цьому локальному осередку. Використання *шурка* — тут і оригінальний мотив, і техніка вишивання. Вважалося, що слово *шурок* є ніби якимсь випадковим місцевим, чи запозиченим діалектом, але це зовсім не так. Словник Б. Грінченка подає: «Снуровиці і шнуровиці — слова тотожні» [4, с. 163]. Звідси і пояснення назви сорочки, прадідівська глибинність її походження.

Ця сорочка за конструкцією — уставкового типу. На її уставках основним композиційним мотивом є «волове око». Мотив укомплектований з

елементів «волові голівки» у восьмигранну геометричну фігуру за допомогою вміло використаних доповнень вушко- та різко-подібних відростків. Живописно-унікальним є колористичне виконання елементів у мотиві. Восьмигранник обрамлений лінією чорного кольору на білому тлі орнаментального поля. Характерно, що біле тло (прозір в орнаментах не вишивається, а залишається просто біле полотно) тканини у цьому орнаменті зашито білими нитками муліне.

Основна орнаментальна стрічка уставки обрамлена шnurками з обох сторін. Два із них виконані в монохромній гамі (чорним або темнокоричневим кольором), а решта в поліхромній гамі поперемінно відрізками кольорів, що переважають і в основному орнаменті уставки. Кольорові відрізки в шnurку розміщені в такому повторі, що знизу і згори утворюють діагональні лінії, які створюють ілюзію динамічного ритму (безконечного повтору) орнаментальної стрічки уставки.

Для вишивок Сокальщини характерні легкі узори рукавів жіночих сорочок, які справляють враження тонкого мережива. Вони виконуються переважно чорним кольором поверхневим шиттям — хрестиком, стебнівкою. З часом у виробках цього району поширюються густі, без пробілів геометричні візерунки, колірна гама насичується жовтим, червоним, синім. Найкраще проявляються у вишитих сорочках Сокальщини своєрідність і багатство вміло скомпонованого рослинного орнаменту. Рослинні і геометричні орнаменти поєднані в них у безлічі варіантів, внаслідок чого створена велика кількість найбільш різновидних, багатих візерунків [6].

Як згадує Б. Сокальський [11], який на власні очі ще бачив ці сорочки, вишивка у сокальчан була геометричною, дрібного рисунку, червоного або чорного кольорів, або й обох разом, інколи з додатком жовтого. В XIX ст. вишивали переважно манжети і коміри, які було видно з-під верхнього одягу. Є підстави припускати, що в давніших часах Сокальщина користувалась геометричними зображеннями. Їх зразки залишилися і до сьогодні, хоча й в невеликій кількості; для них є характерним дрібний рисунок і невелика різноманітність [6, с. 10]. Десь на зламі XIX—XX століть з'являється квітчастий орнамент. Спершу у формі «віночків» — гірлянд, великих букетів різнобарвних квітів — майже завжди по одно-

му рядові. Взір квітчастий, вишитий по обох боках шва, віддзеркалений. Творились прекрасні композиції з різнобарвних квітів, колосся, винограду, калини, з пташками чи метеликами. Як відзначають знавці, взори ці не мають подібних, хіба децю у вишивці Чернігівщини [7, с. 269—270].

Знавець українського народного мистецтва Лідія Бурачинська характеризує квітчастий орнамент сокальської вишивки як «далекий відгук козацького бароко» [8, с. 187—196].

Рослинні орнаменти відзначаються особливою легкістю композиції і малюнка. Характерним для більшості вишивок цього походження (кінець XIX ст.) є чорний колір, який контрастує з білим фоном лляного доморобного полотна. Згодом (в XX ст.) спостерігається сполучення кольорів: чорного з червоним і золотисто-жовтим, а в 1930-х роках у вишивках уже переважає багатоколірність (7—10 різних кольорів). В цілому добір кольорів у вишивках народних майстрів Сокальського району вказує на високо розвинений естетичний смак та розуміння краси їхніх майстринь. Сокальські вишивки виконані переважно хрестиками на численних нитках полотна, а також мереживом, стебнівкою, рідше пласким гаптом.

Збережені у Національному музеї у Львові (НМЛ) зразки народного мистецтва Сокальщини походять з кінця XIX — початку XX століть

У НМЛ зберігається жіноча сорочка, вишита у 1906 році Ганною Томашівською з села Бишева. Зроблена з лляного полотна, з широким відкладним коміром, який зв'язується червоною гарасівкою (вовняною стрічкою). Ця сорочка є типовим зразком сокальської вишивки, її орнаменту і способу його розміщення.

Орнамент сорочки однокольоровий, викладений чорною ниткою, хрестиковим швом і стебнівкою. Комір вишитий довкола вузьким візерунком, який в'ється по кривулі. Закінчення творить два ряди стебнівки.

Багато прикрашений рукав. Вишивка на ньому поєднана з уставкою-мереживом, зробленим у вигляді прозорої кривульки. Прикраса складається ніби з двох частин квітчастого мотиву і укладається відповідно на уставці і частині рукава. Більші квіти, чергуючись з дрібними китичками, проходять пасмом по всій ширині рукава. Вони становлять одну

композиційну цілість. Вишитий на уставці орнамент має трохи інший характер. Він виразніший, переважають в ньому мотиви великих листків.

Вздовж рукава розміщені три візерунки: два ближче до уставки, а один — на невеликому відступі від манжета — «дудів».

Чим ближче до низу візерунки звужуються й композиційно легшають. У першому зверху є пишна китиця з квіток — волошок, маку та буйного пшеничного колосся на легко хвилястій гілці. Нижчий скомпонований з пуп'янків і листочків. Він ніби доповнення попереднього.

Ближче до зап'ястя на рукаві вишита вузька смужка з дрібного листя і ягідок. Відокремлену частину становить зап'ястя, вишите квітками і викінчене обвідкою з клинців, кривуль і стебнівки.

На декор рукава спрямована вся творча думка вишивальниці. Вишивка на ньому викладена серією горизонтальних візерунчастих смужок, віддалених одна від одної гладкими полями білого фону різної ширини. В такому поєднанні малюнок правильно і красиво заповнює площу: оздоба сорочки творить одну завершену цілість. В цьому своєрідність мистецького таланту вишивальниці Томашівської.

Знастанням зими, а саме в період вечорниць, в селах, та й навіть у містах України, дівчата та старше жіноцтво брались до рукоділля. Найпоширенішим і найулюбленішим заняттям дівчат і молодичь (а іноді й хлопців) у цей час було вишивання. Це було обумовлено не тільки розкішним розмаїттям візерунків, які хотілося відшити, але й те, що в такий майстерний спосіб кожна дівчина ладнала собі майбутній весільний посаг, тобто придане. Відтак, вишивали велику кількість рушників, хусточок, готували весільну сорочку собі та нареченому.

На Сокальщині багато вишивальниць здобуло славу прекрасних талановитих майстрів. В селі Ільковичі були відомі своїми роботами Марія Ковалько і Марія Маковська, в селі Довжнів — Марія Піндюк, Параска Пінковська, Ксеня Костюк, в Стенятині — Катерина Шамбровська та Параска Яценюк. Їхні прегарні вишивки експонувалися на виставці «Показ льону, конопель і вовни», влаштованій в 1934 році в Сокалі. Згодом славилися вишивальниці й ткалі Ганна Седолус з села Ромош, Емілія Ворона з Комарова, Марія Олійник та Катери-

на Дяків з Тетевчиць, Катерина Баран з села Сушно [9, с. 64—72].

У зібраних зразках є сорочки, виткані з конопляного прядива, лляного полотна. Перші були для будня, а другі — на свято.

Жіночі сорочки Сокальщини пошиті з домотканого полотна з *поликами, уставками*. Полик — це чотирикутний шматок полотна, вишитий у плечовій частині. Полики часто є вишиті. Уставка — це вишивка у верхній частині рукава, яка з'єднується, примережується до полика. Внизу рукав завершується манжетом. Жіночі сорочки були з домотканого полотна з уставками і, переважно, виложистим коміром. Сорочки були додільні, тобто довгі, а також з поперечним підрізом нижче талії, які називалися сорочка з *підточкою*. У сорочці з підточкою низ — *підточку* — пришивали з грубого полотна.

Проаналізувавши жіночі сорочки, що вдалося оглянути в музеях та приватних садибах, можемо сказати, що вони мають три види комірів: невисока стійка, невеликий виложистий комірець, який паралельно поширений на всій Сокальщині, та комір великий виложистий, не зовсім звичної форми. Спереду на шії він викладається, а на карку опущений нижче, але не круглий, а зрізаний рівно, як у матроській формі, або має форму трикутника. В народі побутовала думка, що розмір коміра свідчив про посаг нареченої, — чим більший був комір, тим багатша була дівчина, адже не всі жінки були спроможні витратити полотно на таку додаткову розкіш [6, с. 5].

Окрім того, зустрічаються ще сорочки без комірів, а лише з квадратним зрізом.

Що стосується характеру засобів шиття, то тут більш поширеною є вишивка хрестиком і сам стиль орнаментальних мотивів. Завдяки простоті і доступності ця техніка була легкою для виконання і перезнімання узорів, надавала широкі можливості для колірної розробки площини орнаментальних мотивів, насамперед у червоно-чорній гамі. Техніка вишивання хрестиком повсюдно витісняє давні традиційні засоби шитва, стає колористичною гаму та орнаменти, типові для кожного етнографічного регіону [5, с. 35].

У жіночих сорочках робили розріз-пазуху спереду, збоку, а в більшості — посередині. Пазуха у жіночих сорочках досить велика, може бути не вишита, а може бути й вишита. Цю вишивку на грудях спереду назива-

вають *манишкою*. Найчастіше у сорочках вишиті *комір, манишка, полики, уставки, рукави*.

Традиційно вишивані узорі не переносилися механічно, як зараз, із чужих зразків. Кожна вишивальниця досконало володіла «мовою» орнаментального письма, відчувала енергетику кольорів, поєднувала їх зі своїми почуттями і помислами в єдине мереживо, що мало стати оберегом як для неї самої, так і для чоловіка чи дитини.

Саме після найбільш спустошливих набігів татарських орд, а це було на початку XVII ст., які залишали по собі лише згарища і руїни, у тяжкому смутку жінки цього краю поклялися носити на білих сорочках лише чорну вишивку. Чи це легенда, чи переказ, але традиційна сорочка Сокальщини — вишивка чорним по білому. Цікаво те, що така легенда поширена і на Західному Поділлі.

У вишивальниць було, і понині зберігається безліч «таємниць», пов'язаних не лише з технікою вишивання, добором ниток, а й із так званим «закриванням» сорочки: цей магічний обряд вивершення, «закривання» був присутній у всіх видах людської діяльності. У будівництві хати кожен етап будівництва основних конструкцій теж завершували так званою «квіткою». А вишивальниця залишала у потаємному місці свій «замочок» — особливий оберіг від чужого ока. Рука вишивальниці, нитка, ведена її рукою, завиває, закручує ті промінці енергій, що творять на полотні мережані узорі [10, с. 11].

Важливо, що вишивка Сокальщини зберегла давні магічні мотиви-символи. Вишивальне мистецтво, майже нічого не втрачаючи із своїх надбань, поступово нагромаджувало орнаментальне багатство. В орнаменті переважали геометричні елементи-ромби або геометризovanі квіти-роzetки.

Кожне село Сокальщини могло б дати цікаві фрагменти оригінальних зразків вишивок. Час їх вишивання — самий кінець XIX — початок XX століття, є і пізніші. Вони — зразкові еталони-символи цього, поки що маловідомого вишивального осередку Львівщини. Їх аналіз дає можливість охарактеризувати орнаментально-композиційну систему вишивок, простежити перехід від геометричних до геометризovanі-рослинних, квітково-галузкових узорів, побачити варіанти їх вдалого взаємопоєднання [3, с. 5]

Птахи в українців завжди були священними, самі боги перетворювались на птиць, тому люди покло-

нялися їм. «Барвінок» — символ немеркнучого життя. Ромбічні узорі були символом родючості. Ромб із крапкою посередині — символ засіяного поля. Круг, розетка — зображення Сонця. Казковими візерунками прикрашали сорочки, підтички, очіпки — прагнули до краси, до самотності. Готували дівчата собі на все життя з тонкого вибіленого полотна.

Вишивана сорочка — символ здоров'я, краси, щасливої долі, родової пам'яті, любові, святості, обєріг. Народ ставився до вишиванок як до святині. Вони ревно зберігалися і передавалися з покоління в покоління, з роду в рід як родинні реліквії. Вишивка на грудях захищає душу людини від руйнування та занепаду. Як правило, ці українські обереги пройшли крізь віки і нині символізують чистоту почуттів, глибину безмежної любові.

Узагалі сорочки, що побутували в Сокальському районі наприкінці XIX — на початку XX ст., орнаментовані рослинними, геометричними і рослинно-геометричними візерунками (чорно-біла, червона-бордова-синя-жовта, бордова-чорна-синя — здебільшого кольорова гама). Такою ж є і орнаментика рушників: рідкісні елементи архаїки і панування руж (троянд). Це явище є елементом загального процесу зниження семіотичного статусу речей, що саме й уможлиблює використання в даному випадку таких мотивів.

Орнамент як такий мав уже здебільшого декоративне значення, його мотиви втратили глибинне прочитання. Використання саме таких мотивів знижує значення цих речей як фактів народного мистецтва (втрачення самотності), але вони повною мірою зберігають своє значення як факти етнографічні (свідчення об'єктивного процесу модернізації суспільства). В орнаменті переважали геометризovanі квіти — розетки.

В деяких селах (Завишень, Перетоки) сорочки трапляються з багатоколірною вишивкою, в інших — вишиті червоною заповочтю технікою низинки (с. Княже), ще в інших — червоно-чорне вишиття рослинним орнаментом, який або геометризovanий, стилізований, або реалістичний (с. Ільковичі). Тут дуже малий відсоток геометричного декору. В основі композицій хвилясті гілочки, китиці квітів, маки, лілії, листочки винограду, виноград.

В деяких селах були розповсюджені сорочки, вишиті червоними і чорними нитками з переважанням орнаменту рослинного характеру: рожа серед дубово-

го листя, волошки (с. Стенятин), стилізоване дубове листя, грона ягід калини або винограду, кривуляста гілка з листочками конюшини (с. Поториця), багатопелюсткові квітки, восьмипелюсткові, симетрично укладені чорні й червоні розетки-зірки (с. Скоморохи), троянди (Сокаль), лілії (с. Угринів).

Вишиття виконували техніками *хрестик* (майже на всій території), іноді *гладь за ниткою* — *штампування* (с. Спасів) та *низ* (с. Ільковичі).

Сорочки з чорним геометричним малюнком носили жінки Сокальщини протягом досить довгого періоду на знак тяжких спустошливих набігів татар на цей край. Пізніше такі сорочки носили вже лише літні жінки, а вишиті здебільшого червоним полюбляли молодіці. Та це були святочні сорочки, а в будень надягали сорочки, вишиті хрестиком лише на поличках і погрудках.

По Першій світовій війні у сокальський взір приходять різні барви. Поряд з темно-червоним, зеленим, фіолетовим, звичайно й національні кольори. Цими кольорами вишивали і краватки, і пояси, робили гердани. За ці національні взори, коли знайдено в когось у час вивозу українців у 1946—1948 роках, суворо карали, тому багато жінок, щоб не нищити всього, в поспіху випорювали частину вишиття [9].

Сьогодні важко говорити про архетипи колористики, бо у минулому столітті для українського орнаментального мистецтва були часи еклектичного руйнування архетипів. Все ж гармонія вишивки — це завжди відображення внутрішнього світу вишивальниці.

Вишивка в наш час активно мігрує, приміром, зразки сокальської сорочки знаходимо на Сколівщині, Бродівщині, Радехівщині, а також в Горохівському районі Волині тощо. Переплітаються в сучасному шитві мотиви подільських, буковинських, гуцульських, надбужанських сорочок. Але типові відмінності все ж можна помітити.

Зібрана колекція зразків автентичних сорочок Сокальщини, що вирізняються елементами крою, колористикою, композиційним розміщенням елементів вишивки, орнаментикою спонукала до збереження вишивки рідного краю. Адже збирати давні зразки найтипівших вишивок з окремих сіл Сокальщини, одного з регіонів нашої України, — актуальна і вкрай необхідна справа. Копітка пошукова робота збирача зразків-фрагментів вишивки Сокальщини поки-що аматорська, але ця робота потрібна. Адже вишивку необхідно класифікувати, погрупу-

вати за місцем виконання і походження, скомплектувати у відповідні альбоми.

Аналіз фактологічного матеріалу дає змогу охарактеризувати орнаментально-композиційну систему вишивок, простежити процеси виконання геометричних, геометрично-рослинних і квітково-галузкових узорів, спостерігати деякі варіанти їхнього взаємопоєднання.

Хочеться виокремити цінність тих фрагментів вишивок, які вирізняються високою технічною, графічною і орнаментальною культурою виконання. Вражає вишуканість кольорової гами: вишивки одно-, дво- і багатокольорні.

Отже дослідження вишитих сорочок Сокальщини дає змогу стверджувати, що цей район виділяється локальними художніми виражальними засобами. Це оригінальне варте уваги явище в мистецтві вишивки українського народу — життєдайне джерело для творчості сучасних майстрів.

1. Васіна З. Український літопис вбрання / З. Васіна. — Т. 2. — К. : Мистецтво, 2006. — С. 164—170. — (Книга-альбом).
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. — К. : Мистецтво, 1995. — 336 с.
3. Возниця О. Вишивка рідного краю / О. Возниця. — Дрогобич : Коло, 2005. — 68 с.
4. Грінченко Б. Словник української мови. — Т. 4 / Б. Грінченко. — К. : Лексикон, 1996. — С. 163. — (Репринтне видання 1909 р.).
5. Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. — К. : Либідь, 2005. — 280 с.
6. Куцяба Н.П. Методичні розробки з технології виконання та техніки вишивання сокальської сорочки / Н.П. Куцяба. — Сокаль, 2008. — 32 с. — (Рукопис).
7. Стельмащук Г.Г. Етнологи української діаспори про національні строї українців / Г.Г. Стельмащук // Народознавчі зошити. — 1996. — № 4. — С. 269—270.
8. Стельмащук Г.Г. Лідія Бурачинська — дослідниця народного мистецтва (на матеріалах 1930—1939 рр. часопису «Нова хата» / Г.Г. Стельмащук // Мистецтвознавство-2000. — Львів, 2001. — С. 187—196.
9. Чехович С. Сокальщина / С. Чехович // Надбужанщина. Історико-мемуарний збірник. — Львів ; Торонто, 2004. — С. 64—72.
10. Чумарна М. Вишивання долі. Символіка і техніка вишивання / М. Чумарна. — Львів : Априорі, 2009. — 87 с.
11. Sokalski B. Powiat Sokalski pod wzgledem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / B. Sokalski. — Lwow, 1899. — 345 s.

Khrystyna Pryimak

ON PECULIARITIES OF TRADITIONAL
SOKAL CHEMISES

in the late XIX and early XX cc.

The article has thrown light upon some peculiarities of traditional women's chemises produced in Sokal region. Attention has also been paid to the creation principles, decoration and symbolic meaning in traditional ornament. Probation of reasons as for the changes in original appearance of chemises, that took place in evolution of their decorative means and the influence of nearby cultural traditions.

Keywords: Chemise, Sokal, clothes worn next to the skin, embroidery, ornament, decoration.

Хрыстына Прыймак

ОСОБЕННОСТИ ТРАДИЦИОННОЙ
РУБАШКИ СОКАЛЬЩИНЫ

конца XIX — начала XX вв.

Излагаются художественные особенности народной рубашки Сокальщины: принципы ее формотворения (крой), способы декорирования и символика орнаментики и цветового решения. Исследуются причины изменений внешнего вида сокальской рубашки, которые происходили на протяжении ее эволюции, глубину влияния соседних культурных традиций.

Ключевые слова: рубашка, Сокальщина, нательная одежда, вышивка, орнамент, декорирование.